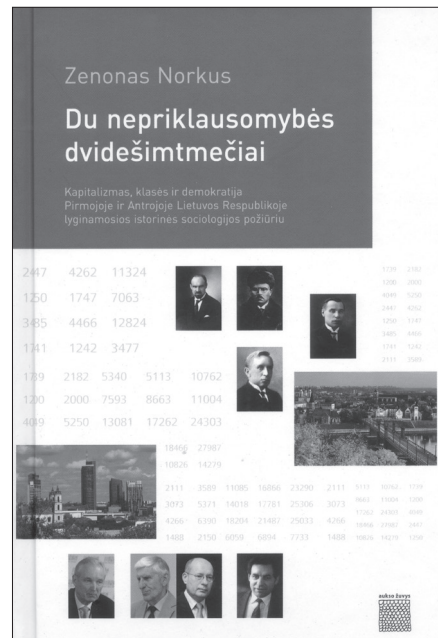

Giedrius Žvaliauskas

Kelionė laiku. Dvi Lietuvos

1990 m. valstybingumą atkūrusi Lietuva skaičiuoja trečiąją dešimtmetį. Laisvoje šalyje gyvename ilgiau nei „smetoninės Lietuvos“ piliečiai. Stebint dabartinės Lietuvos realybę, ko gero, ne vienam kyla klausimas, kuo mūsų gyvenimas skiriasi ir kuo jis yra panašus į tarpukario Lietuvos gyvenimą? Kokių klaidų neišvengėme ir ką pavyko padaryti geriau statant valstybės rūmą? Kada pasiekėme daugiau? Dabar, t. y. Antrojoje Lietuvos Respublikoje (LR II), įgyvendinusioje „sėkmės istoriją“, kai beveik be kraujo praliejimo pavyko nusimesti sovietų okupacinius pančius bei gana greitai įsijungti į ES ir NATO? O gal geriau tvarkytasi „prie Smetonos“, t. y. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje (LR I), kai neturint tvirtų sąjungininkų ar draugiškų kaimynų paramos sugebėta pakilti po Pirmojo pasaulinio karo negandų ir atkurti valstybę?

Jei kartkartėmis aplanko tokios ar panašios mintys, pats laikas į rankas paimti Zenono Norkaus naujausią monografiją *Du*

*nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu.*¹ Šiame veikale autorius leidžiasi į intriguojančią akademinę,

¹ Europos socialinio fondo, kuris finansavo šios knygos rengimą ir išleidimą, reikalavimai neleidžia prekiauti šia knyga, tad knygos reikia ieškoti Lietuvos mokslo ir studijų institucijų bei miestų ir miestelių bibliotekų lentynose. Taip pat knygą galima nemokamai parsisiųsti iš autoriaus tarnybinio tinklalapio VU (<http://web.vu.lt/fsf/z.norkus/files/2014/02/Du20me%C4%8Diai.pdf>).

subtilaus sąmojo doze padailintą kelionę po dviejų Lietuvos Respublikų nepriklausomybės dvidešimtmečius ir atskleidžia, kaip keitėsi LR I ir LR II veidai. Autorius neapsiriboja vien etnocentrišku dviejų Lietuvos Respublikų palyginimu. Dviejų nepriklausomybės dvidešimtmečių panorama išsiskleidžia ir tarptautiniame kontekste. Gausūs palyginimai padeda nesunkiai suprasti ne tik tai, kur buvome ir kuria kryptimi judame, lyginant su kitomis šalimis, bet ir kaip galėjome ir galėtume gyventi, jei šaliai būtų pavykę išvengti sovietinės okupacijos.

Pirmąją knygos temą – abiejų Respublikų ūkio raidos bei pasirinktos ūkinės santvarkos palyginimą – autorius plėtoja lyginamosios ekonominės sociologijos teorijų kontekste. Versdamas puslapi po puslapio skaitytojas gaus atsakymą į klausimą, kuri Lietuva sparčiau turtėjo ir yra turtingesnė, bei pamatys LR I ir LR II judėjimo trajektorijas pasaulio kapitalistinėje sistemoje. Sužinos, kad būta abiejų Respublikų stebėtino panašumo, – delsimo įsivesti nacionalinę valiutą ir sugebėjimo palaikyti lito stabilumą. Išryškės ir esminiai LR I ir LR II elgesio skirtumai finansų politikos atžvilgiu.

LR I vykdė griežtą, pasak Zenono Norkaus, monetaristinę „neoliberalią iki neoliberalizmo“ (2014; 316) finansų politiką net ir vykstant Nepriklausomybės kovoms, galėjusią nulemti net ir Vilniaus praradimą. Gedimino Vagnoriaus Vyriausybė, priešingai negu LR I, ir taikos metu visą pusmetį vykdė nepateisinamą biudžeto pildymą senjoražo pajamomis net ir pasitraukus iš rublio zonos. Skaitant knygos skyrių apie LR I ir LR II agrarines reformas bus nesunku įsitikinti, kad

LR I agrarinės reformos autorių galvose buvo pakankamai „sveiko proto“, kuris su kaupiu pateisino 1918–1922 m. įvykusios antifeodalinės ūkininkų revoliucijos vardą.

„Sveiko proto“ kriterijų, deja, jau sunkiau bus taikyti Antrojoje Lietuvos Respublikoje 1991–1992 metais įvykdytos dekoloktyvizacijos ideologams, pasižymėjusiems ribotu supratimu (kitai tariant, marksizmas leninizmas atvirkščiai), jog privatizavus kolūkinę nuosavybę kaime bus atkurtas kapitalizmas. „Vagnorinė“ reforma sugrąžins ne į Antrojo pasaulinio karo išvakarėse buvusį Lietuvos kaimą, bet nukels į dar senesnius laikus, į tą Lietuvos kaimą, koks jis buvo iki 1922 m. žemės reformos. Apskritai, šeštąjį skyrių *Agrariinių reformų LR I ir LR II lyginamoji istorinė sociologinė analizė*, būtinai vertėtų perskaityti visiems esamiems ir būsimiems viešųjų politikų formuotojams ir įgyvendintojams. Šiame kontekste jiems būtų labai pravartu išsiaiškinti ir sąvoką „viešasis interesas“, arba „bendrasis gėris“. Tai, kad ši sąvoka retai vartojamos neoliberalios Lietuvos viešojoje erdvėje, tikriausiai neturėtų labai stebinti, nes jos nepavyks rasti ir solidžiam akademiniame leidinyje, – *Politikos mokslų enciklopediniame žodyne*. Teigti, kad enciklopedinio žodyno sudarytojai vengė termino „viešasis“, žinoma, negalima. Žodyne, pavyzdžiui, nesunkiai galima rasti terminą „Viešasis pirkimas“ (2007; 153). Tos mintys, kuriomis mąstome, ir tie žodžiai, kuriuos ištariame, sukuria mūsų realybę. Pakanka prisiminti Džordžo Orvelo *1984-uosius* ar šviesaus atminimo Gintaro Beresnevičiaus esė „Dingę žodžiai ir ES“ (2003). Šių autorių žinia paprasta: nėra žodžio, keičiasi ir realybė.

Antroji knygos dalis skirta klasikinei sociologinei temai, – visuomenės klasinės sudėties analizei. Tęsdamas bendradarbiavimą su Vaidu Morkevičiumi,² Zenonas Norkus imasi to, ko Lietuvoje dar niekas nėra daręs, – lygina LR I ir LR II klasinę struktūrą.³ Kūrybingai pritaikydamas neovėberišką socialinės struktūros conceptualizaciją (EGP klasinę schemą) bei naudodamasis 1923 m. ir 1989 m. atlikto visuotinio gyventojų surašymo bei Europos socialinio tyrimo duomenimis, autorius piešia dviejų Lietuvos Respublikų klasinės struktūros paveikslus. Lygindamas šiuos paveikslus, skaitytojas aiškiai pamatys, kaip Pirmosios Lietuvos Respublikos agrarinė visuomenė, kurioje daugumą sudarė žemdirbiai, virto modernia visuomene, turinčia tam tikrų pomodernios visuomenės elementų. LR II dominuoja „baltarankiai“, t.y. pragyvenantieji ne iš fizinio darbo, ir miesto darbininkija, kasdieninei duonai užsidirbanti „rankomis“. Žemdirbiai šių dienų Lietuvoje jau sudaro mažumą. Laukiantiems ir niekaip nesulaukiantiems *viduriniosios klasės* atsiradimo Zenonas Norkus ir Vaidas Morkevičius siunčia aiškią žinią, kad vidurinioji klasė jau seniai – tarp mūsų. Tai yra gausi „tikrųjų“ tarnautojų, arba tarnybinė klasė. Galiausiai skaitytojas pamatys dabartinės ir tarpukario Lietuvos visuomenės klasinį veidą

tarptautinių palyginimų veidrodyje. Taigi šioje knygos dalyje autoriai pateikia daugybę gerai apsvaistytų ir atrinktų faktų, kurie leidžia susidaryti išsamų vaizdą apie dviejų Lietuvos Respublikų klasinę struktūrą.

Trečiojoje knygos dalyje Zenonas Norkus lygina abiejų Lietuvos Respublikų politinius režimus. Autorius naudoja suomių politologo Tatu Vanhaneno demokratijos ir *Polity IV* indeksais. Ištaisydamas šiuose indeksuose atrastas skaičiavimo klaidas ir pasiūlydamas naujas indeksų reikšmes, autorius netiesiogiai primena Lietuvos akademinei bendruomenei, koks didelis darbas dar laukia, – sugrąžinti Lietuvą į įvairius pasaulinius duomenų rinkinius ir ištaisyti klaidas esamuose rinkiniuose. Ši įžvalga – tai dar viena neabejotina šios knygos vertė. Tų, kurie iš anksto mano žiną, kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos, laukia netikėti atradimai. Įvertinęs *rinkiminės* demokratijos būklę (teisę rinktis ir balsuoti) Zenonas Norkus daro išvadą, kad Pirmojoje Lietuvos Respublikoje 1920–1926 m. laikotarpiu būta metų, kai *rinkiminės* demokratijos kokybė buvo netgi aukštesnio lygio arba prilygo LR II laikų (1990–2001m.) lygiui. Tai reiškia, kad „medinės, arklinės, žibalinės“ LR I piliečiai ne mažiau aktyviai naudojo *rinkiminės* demokratijos suteikiamomis galimybėmis nei „mūrinės, motorizuotos, elektrifikuotos ir kompiuterizuotos“⁴ LR II piliečiai.

² Monografijos 7 skyriaus ir 9.1–9.2 skirsnių bendraautorius yra Vaidas Morkevičius.

³ Į sunkiai paaiškinamą sociologų gildijos abejingumą visuomenės klasinės sudėties kaitos klausimams Zenonas Norkus su bendraautoriumi Vaidu Morkevičiumi dėmesį atkreipė jau anksčiau (Morkevičius ir Norkus; 2012).

⁴ Kabutėse pažymėti abiejų Respublikų epitetai yra monografijos autoriaus nuorodos (Norkus 2014; 20), tiesa, Zenono Norkaus vartotos šiek tiek kitame kontekste.

1926 m. karinis perversmas yra riboženklis, atskiriantis abi Respublikas. LR II yra visuotinai pripažinta kaip *liberaliosios* demokratijos šalis. LR I laikais *liberalioji* demokratija gyvavo tik šešis mėnesius. Šalies ekonominis ir kultūrinis atsilikimas, agrarinė visuomenė, didesnės reikšmės demokratijos puoselėjimui neteikusi politinė klasė bei į autoritarinių režimų atsiradimą Rytų ir Vidurio Europoje „pro pirštus“ žvelgusios tradicinės Vakarų demokratijos sudarė tą sprogstamąjį mišinį, kurio griaunamoji jėga, autoriaus nuomone, 1926 m. ir nušlavė netvirtą LR I demokratijos namelį.

Autoriaus argumentai įtikina, nors išorinio faktoriaus reikšmingumą, t. y. Vakarų pasaulio atlaidų požiūrį į autoritarinio antibolševikinio „sanitarinio kordono“ kūrimąsi, būtų buvę galima išsryškinti ir pasitelkus Samuelio Huntingtono (1991) demokratizacijos bangų koncepciją. Demokratijos statybą LR I pradėjo pirmosios grįžtamosios demokratizacijos bangos (demokratijos „žiemos“) metu, kai nemaža dalis Europos šalių atsisakė demokratinio valdymo principų ir pasirinko švelnesnį ar atšiauresnį autoritarinį režimą. LR II, priešingai LR I, kūrėsi trečiosios demokratizacijos bangos arba demokratijos „vasaros“ metu, kai plentas demokratijos link užė ir gaūdė nuo skirtingo galingumo šalių keliauninkų. Zenonas Norkus konstatuoja, jog 1989–1992 m. Lietuvoje įvyko antikomunistinė tarnautojų buržuazinė demokratinė revoliucija. Ar Antrosios Lietuvos Respublikos „komunizmo duobkasiai“ – tarnautojų klasė – galėjo pasirinkti ne *liberaliąją* demokratiją ir valstybės laivą pasukti į

nedemokratinį vandenį? Ar norint naudotis vakarietiškomis galimybėmis ir gėrybėmis buvo galima pasirinkti kitokią politinio režimo formą, jei Vakarų pasaulio šalys, skirtingai nei tarpukaryje, pripažino tik *liberaliosios* demokratijos principus?

Neatimdami galimybės pačiam skaitytojui pasvarstyti, kodėl LR II tapo *liberaliosios* demokratijos šalimi ir kiek *liberaliosios* demokratijos yra mūsų galvose, pereikime prie paskutinės knygos dalies, kurioje Zenonas Norkus kuria penkis ateities scenarijus. Kas laukia neoliberalios Lietuvos? Pakilus šeštajai Kondratjevo bangai tapsime „žaliuoju Baltijos Kuveitu“ ir gausime solidžią kompensaciją iš Rusijos už sovietinės okupacijos padarytą žalą? Pagaliau prasigyvensime ir mes? O gal dabartinės LR II teritorija liks tik negyvenama dykyne, jei tarp pasaulio galinųjų prasidėjus kariniams veiksams Lietuva taps konflikto lauku tarp Rusijos ir NATO? Baigiamasis skyrius įdomus, provokuoja apmąstymams dėl mūsų rytdienos ir primena, kad mūsų ateitis didžiąja dalimi priklausys nuo to, kaip elgsis Rusija bei kokia bus mūsų sąjungininkų ES ir NATO reakcija.

Recenzijos pabaigoje norisi atkreipti dėmesį į tai, kad Zenonui Norkui realizuoti savo sumanymą nebuvo lengva. Monografijos autoriui teko susidurti su daugybe „baltųjų dėmių“, nes LR I ir LR II sociopolitinė raida vis dar nėra ištirta tiek, kiek to reikėjo šio titaniško darbo sumanytojui. Daugeliu atvejų autorius pats turėjo susirasti įvairiems palyginimams reikalingus statistikos duomenis bei atlikti paskaičiavimus, leidžiančius palyginti LR I ir LR II ūkio raidą, klasinę

struktūrą ir demokratiją. Duomenų stygiaus problema ypač išryškėja lyginant abiejų Respublikų ūkinę raidą. Neturėdamas kai kurių rodiklių palyginamųjų reikšmių ir nebūdamas ekonomistu, autorius šaltinių spragas buvo priverstas užpildyti interpoliacijomis, dėl ko kai kurios interpretacijos ir daromos išvados lieka daugiau hipotetinio pobūdžio. Paties autoriaus žodžiais tariant „daugelį pirmųjų šešių knygos skyrių teiginių gali tekti persvarstyti iš esmės“ (2014; 510), jei savo srities specialistai ateityje apskaičiuos trūkstamų rodiklių tarptautiškai palyginamas LR I reikšmes. Tačiau šis faktas nė kiek nesumenkina šio veikalo vertės. Jaunieji mokslininkai ir tyrėjai skaitydami knygą gauna griežtų akademinų principų besilaikančio mokslininko akademinio rašymo pamoką („25 kadro efektas“!), – pripažinti ir atvirai įvardinti iškiliusias problemines vietas. Be to, autorius įvardija gausybę temų, tolimesnių tyrimų krypčių, iškelia galybę prielaidų, kurios galėtų ir turėtų būti tiriamos bei

tikrinamos. Atsiskleidžia neįtikėtinais platus vaizdas, kiek daug darbų skirtingų akademinų disciplinų tyrėjai turėtų nuveikti, kad mūsų suvokimas apie LR I ir LR II taptų tikroviškesnis ir gilesnis. Atidus skaitytojas nesunkiai suvoks autorius siunčiamą žinią: LR I bei LR II ir gali, ir turėtų būti lyginamos toliau. Taigi monografija – tai milžiniško tiriamojo darbo pavyzdys bei fundamentalus ir analogų neturintis veikalas, ženkliai praplečiantis mūsų socialinio pažinimo ribas.

Svarbu paminėti, jog šis mokslinis veikalas, kuriame gausu statistikos duomenų analizės ir interpretacijų, teorinių modelių ir koncepcijų, parašytas nesudėtingai, santykinai lengvu moksliniu stiliumi. Sklandi ir įtraukianti pasirinktos temos analizė, dovanojanti kelionę laiku, be jokios abejonės, sudomins ne tik akademinę, bet ir plačiąją visuomenę. Tai dar viena ir, ko gero, šiuo metu pati didžiausia Zenono Norkaus dovana ne tik sociologų gildijai, bet ir Lietuvai. Tad į kelionę!

LITERATŪRA

Beresnevičius, Gintaras. 2003. *Vilkų saulutė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Morkevičius, Vaidas; Norkus, Zenonas. 2012. „Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2(31): 75–152.

Norkus, Zenonas. 2014. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvis.

Orvelas, Džordžas. 1991. *Gyvulių ūkis; 1984-iejį*. Vilnius: Vyturys.

Politikos mokslų enciklopedinis žodynas. 2007. A. Jankauskas (ats. red.). Vilnius: VU leidykla.

Kauno technologijos universiteto
Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto
Viešosios politikos ir administravimo institutas
El. paštas: Giedrius.Zvaliauskas@ktu.lt